

УДК 342.4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЙ ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ СВІТУ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Віталій КУПРІЙ,

аспірант

Інституту законодавства Верховної Ради України,
народний депутат України

АНОТАЦІЯ

У статті автор має на меті з'ясувати спільні риси та відмінності в конституційному регулюванні внесення змін до основного закону держави в окремих зарубіжних країнах. На основі проведеного порівняльного аналізу конституцій Сполучених Штатів Америки, Федеративної Республіки Бразилії, Китайської Народної Республіки, Французької Республіки, Республіки Польщі, Італійської Республіки, Федеративної Республіки Німеччини, Південно-Африканської Республіки, Швейцарської Конфедерації, Королівства Марокко та Королівства Саудівської Аравії визначено спільні риси та відмінності конституційного регулювання процесу внесення змін до основного закону держави з погляду таких його аспектів: 1) суб'єктів, уповноважених ініціювати внесення змін до конституції держави; 2) форм участі громадян у процесі конституційної законотворчості; 3) органів, уповноважених здійснювати контроль за конституційністю внесення змін до основного закону держави; 4) питань, із яких не допускається внесення змін до конституції; 5) юридичних фактів або станів, що перешкоджають унесенню змін до основного закону держави; 6) суб'єктів, уповноважених ухвалювати рішення про внесення змін до основного закону держави.

Ключові поняття: конституція, законодавчий конституційний процес, конституційне регулювання внесення змін до основного закону держави, референдум, законодавча ініціатива, всенародне обговорення, конституційний контроль, правоперешкоджаючі юридичні факти або стани.

LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE OF AMENDING CONSTITUTIONS OF SOME STATES OF THE WORLD (COMPARATIVE AND LEGAL ASPECTS)

Vitaliy KUPRIY,

Postgraduate Student of Institute of Legislation
of Verkhovna Rada of Ukraine,
People's Deputy of Ukraine

SUMMARY

The purpose of this article is to find out common features and differences in constitutional regulation of amending the Fundamental Law of the state in some foreign countries. On the basis of the comparative analysis of the constitutions of the United States of America, the Federal Republic of Brazil, the People's Republic of China, the French Republic, the Republic of Poland, the Italian Republic, the Federal Republic of Germany, the Republic of South Africa, the Swiss Confederation, the Kingdom of Morocco and the Kingdom of Saudi Arabia, the common features and differences of constitutional regulation of the process of amending the fundamental law of the state in terms of such aspects: 1) subjects, authorized to initiate amendments to the constitution; 2) forms of participation of citizens in the process of constitutional law-making; 3) bodies authorized to exercise control over the constitutionality of amendments to the fundamental law of the state; 4) issues from which amendments to the constitution are not allowed; 5) legal facts or conditions that prevent amendments to the fundamental law of the state; 6) entities authorized to make a decision to amend the fundamental law of the state.

Key words: constitution, legislative constitutional procedure, constitutional regulation of amendments to the fundamental law of the state, referendum, legislative initiative, nationwide discussion, constitutional control, law-breaking legal facts or conditions.

Постановка проблеми. Практичне втілення в життя ідеї формування громадянського суспільства та розбудови правової держави вимагають удосконалення конституційного законодавства, включно з основним законом держави. Процес конституційної законотворчості має ґрунтуватися на тих конституційних положеннях, які враховують найкращі світові стандарти в цій сфері правового регулювання, що актуалізує проблему дослідження цього питання на рівні теорії конституційного права.

Стан дослідження. Проблема конституційно-правового регулювання законодавчого конституційного процесу не нова для вітчизняної та зарубіжної правової доктрини. Значний внесок у її розроблення належить як теоретикам права, чії праці висвітлюють традиційні питання теорії законотворчості, так і фахівцям у галузі науки конститу-

ційного права, предметом дослідження яких є багатоаспектний законодавчий конституційний процес.

Досліджуваній проблематиці присвятили свої праці А.З. Георгіца, О.Л. Копиленко, А.М. Колодій, М.П. Орзіх, Н.М. Пархоменко, В.Ф. Погорілко, А.О. Селіванов, В.О. Сєрьогін, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик та ін. Водночас варто вказати на відсутність порівняльно-правових досліджень, присвячених конституційно-правовому регулюванню процесу внесення змін до конституцій окремих зарубіжних країн, а саме Основних Законів Сполучених Штатів Америки [1, с. 300–329], Федеративної Республіки Бразилії [2, с. 288–379], Китайської Народної Республіки [3, с. 260–278], Французької Республіки [4, с. 409–434], Республіки Польщі [5, с. 686–732], Італій-

ської Республіки [6, с. 200–234], Федеративної Республіки Німеччини [7, с. 580–636], Південно-Африканської Республіки [8], Швейцарської Конфедерації [2, с. 93–127], Королівства Марокко [9] та Королівства Саудівської Аравії [10].

Метою й завданням статті є з'ясування спільних рис і відмінностей у конституційно-правовому регулюванні внесення змін до конституцій вищевказаних зарубіжних держав.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи характер співвідношення понять «законодавчий процес» і «законодавчий конституційний процес» як діалектичних категорій «загального» й «особливого», автором акцентована увага на таких складниках порівняльного аналізу: 1) суб'єктах, уповноважених ініціювати внесення змін до конституції держави; 2) формах участі громадян у процесі конституційної законотворчості; 3) органах, уповноважених здійснювати контроль за конституційністю внесення змін до основного закону держави; 4) питаннях, із яких не допускається внесення змін до конституції; 5) юридичних фактах або станах, що перешкоджають унесенню змін до основного закону держави; 6) суб'єктах, уповноважених ухвалювати рішення про внесення змін до основного закону держави.

Під час вибору предмета порівняльного аналізу – конституцій окремих держав світу, автор прагнув ураховати: 1) різноманітність форм держави (форм правління, форм державного устрою, форм державно-політичного режиму); 2) належність держав до різних правових сімей світу; 3) правові традиції у сфері законотворчості, що їх сприйняли держави.

Аксіоматичним у доктрині законотворчості є теоретичне положення, відповідно до якого відправною точкою процесу законотворчості є законодавча ініціатива.

Ознайомлення з текстами конституцій вищевказаних держав дає змогу стверджувати, що правом законодавчої ініціативи в більшості з них наділені такі учасники конституційно-правових відносин: 1) народ в особі мінімальної законодавчо визначеної кількості громадян; 2) парламент (чи його палати за умови, якщо такий парламент бікамеральний), або мінімальна законодавчо визначена кількість народних обранців (члени парламенту), або постійно діючий орган парламенту; 3) глава держави: а) в особі монарха, котрий реалізує це право за власною ініціативою; б) президента, який може використовувати цю можливість як за власною ініціативою, так і за пропозицією парламенту, уряду чи його очільника; 4) уряд; 5) законодавчі представницькі органи суб'єктів федерації; 6) установчі збори, що скликаються парламентом за клопотанням суб'єктів федерації. На підтвердження цієї тези наведемо положення конституцій, що торкаються суб'єктів, уповноважених ініціювати внесення змін до основного закону держави.

Відповідно до ч. 1 ст. 89 Конституції Французької Республіки, правом ініціювати внесення змін до Основного Закону держави наділені Президент Республіки, який діє за пропозицією Прем'єр-міністра, та члени парламенту.

Згідно з ч. 1 ст. 235 Основного Закону Республіки Польща, проект закону про зміни конституції держави можуть унести не менше ніж 1/5 законної кількості депутатів, Сенат або Президент Республіки.

Конституція Швейцарської Конфедерації наділяє правом законодавчої ініціативи громадян держави (не менше ніж 100 тис. осіб), Федеральні збори, Національну Раду та Раду кантонів. Повний перегляд Основного Закону можуть запропонувати такі суб'єкти конституційно-правових відносин: громадяни держави в особі не менше ніж 100 тис. осіб, Федеральні збори, Національна Рада або Рада кантонів. Що ж до часткового перегляду Федеральної Конституції, то його можуть ініціювати як виборці (не мен-

ше ніж 100 тис.), які є виразниками волі народу, так і Федеральні збори (ст. ст. 193, 194).

Відповідно до ст. 60 Конституції Федеративної Республіки Бразилії, ініціювати внесення змін до Основного Закону держави можуть такі суб'єкти права:

- щонайменше третя частина членів Палати депутатів або Федерального сенату;
- Президент Республіки;
- більше ніж половина Законодавчих зборів одиниць Федерації, кожні з яких повинні висловитися відносно більшості своїх членів (ст. 60).

Статтею 64 Конституції Китайської Народної Республіки (далі – Конституція КНР) передбачено, що зміни до Основного Закону держави вносяться за пропозицією Постійного комітету Всекитайських зборів народних представників або однієї п'ятої кількості голосів депутатів Всекитайських зборів народних представників.

Зі змісту ст. 74 Конституції Південно-Африканської Республіки (далі – Конституція ПАР) випливає, що розробник Основного Закону під час визначення кола суб'єктів законодавчої ініціативи керувався ідеєю їх диференціації з огляду на суспільну значущість пропонованих змін, які вони можуть ініціювати. Такі зміни уповноважені вносити:

1) до ст. 1 і п. 1 ст. 74 Конституції ПАР – Національні збори, якщо за це проголосує щонайменше 75 відсотків їх членів (п. 1 (а) ст. 74), і Національні Ради провінцій, якщо за це проголосують не менше ніж шість провінцій (п. 1 (б) ст. 74);

2) до розділу 2 «Біль про права» – Національні збори, якщо за це проголосують щонайменше дві третини їх членів (п. 2 (а) ст. 74), і Національна Рада провінцій, якщо за це проголосують щонайменше шість провінцій (п. 2 (б) ст. 74);

3) до будь-яких інших положень Конституції можуть уноситись поправки у формі прийнятого законопроекту: Національними зборами, якщо за це віддали голос щонайменше дві третини їх членів (п. 3 (а) ст. 74), і Національною Радою провінцій за підтримки щонайменше шести провінцій, якщо поправка: а) зачіпає питання, що стосуються Ради; б) змінює кордони, повноваження, функції або установи провінцій; в) уносить поправки до положень, які безпосередньо стосуються питання провінцій.

Характерною рисою конституцій тих держав, які за формою державного правління є монархіями та належать до сім'ї мусульманського права, вважаємо наділення правом унесення змін до Основного Закону держави монарха (Королівство Саудівська Аравія, Королівство Марокко). Водночас, відповідно до ст. ст. 103, 104 Конституції Королівства Марокко, обидві палати парламенту (Палата представників і Палата радників) мають право ініціювати внесення змін за умови підтримки пропозиції про перегляд Конституції більшістю голосів у дві третини членів кожної з палат.

Специфічною особливістю Конституції Італійської Республіки та Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини (далі – ФРН) є те, що вони не містять окремої норми, яка визначає коло суб'єктів, уповноважених ініціювати внесення змін до конституцій цих держав. Проте ст. 71 Конституції Італійської Республіки наділяє правом законодавчої ініціативи таких суб'єктів:

1) народ, який здійснює законодавчу ініціативу шляхом унесення від імені не менш ніж 50 тис. виборців законопроекту, складеного у формі постатейного проекту (ч. 2 ст. 71);

- 2) уряд;
- 3) парламентарів;

4) тих органів та інститутів, які конституційним законом наділені законодавчою ініціативою (ч. 1 ст. 71).

Відповідно до абз. 1 ст. 76 «Законопроекти» Основного Закону ФРН, правом унесення законопроектів до Бундестагу наділені Федеральний Уряд, члени Бундестагу (по суті, парламентарі – *В. К.*) або Бундесрат.

3-поміж аналізованих нами вище основних законів іноземних держав в аспекті питання, що розглядається нами, Конституцію Сполучених Штатів Америки (далі – США) вирізняє те, що пропонувати поправки до чинного Основного Закону (ст. V) може не лише Конгрес у дві третини членів обох палат, коли б не вважав це необхідним, а й Конвент (Конвент конституційний (англ. convention – збори, з'їзд)) – у США назва установчих зборів, які в 1787 р. виробили текст Конституції США. У ній же (ст. V) передбачена можливість скликання на вимогу 2/3 штатів Конвенту для внесення змін до федеральної Конституції [11, с. 351], що скликається Конгресом за клопотанням Законодавчих зборів двох третин штатів для пропозиції поправок.

Загальновідомо, що показником ступеня розвитку демократії є її різноманітні форми вияву, що є засобом вирішення безпосередньо народом найбільш соціально значущих питань суспільного й державного життя, а також буття територіальних громад. Конституції зарубіжних держав передбачають або допускають (тобто не забороняють) можливість таких форм участі громадян у законодавчому конституційному процесі: 1) референдум; 2) народна ініціатива; 3) всенародне обговорення.

Огляд текстів конституцій західноєвропейських держав, що розглядаються нами, свідчать про те, що в більшості з них, так само як і в конституціях пострадянських держав, передбачена необхідність проведення всенародного референдуму щодо внесення змін до основного закону держави. Указана теза підтверджується відповідними конституційними положеннями, закріпленими:

- у ч. 4 ст. 2–3 ст. 89 Конституції Французької Республіки;
- у ч. 6 ст. 235 Конституції Республіки Польща;
- у ч. 4 ст. 75 Конституції Італійської Республіки;
- у ст. 140 Конституції Швейцарської Конфедерації.

На рівні Основного Закону ФРН референдум як форма участі громадян у процесі конституційної законотворчості не передбачений. Водночас ці питання визначаються ст. 29 Основного Закону ФРН «Перебудова федеральної території», що передбачає можливість зміни наявних кордонів суб'єктів федерації саме через референдум.

3-поміж конституцій інших неєвропейських зарубіжних держав, що розглядаються нами, лише Основний Закон Королівства Марокко передбачає необхідність проведення загальнонародного референдуму щодо внесення змін до конституції.

Що ж до інших форм участі народу в процесі конституційної законотворчості, то в ч. 2 ст. 71 Конституції Італійської Республіки передбачена законодавча ініціатива.

Основний Закон ПАР закріплює таку форму безпосереднього волевиявлення громадян, як всенародне обговорення, а також їхнє право вносити свої письмові зауваження до законопроекту про внесення поправок до законопроекту, яким уносяться поправки до Конституції (п. 6 ст. 74).

Конституція Швейцарської Конфедерації, крім обов'язкового референдуму, передбачає також народну законодавчу ініціативу (ст. 140).

Специфічною особливістю Основного Закону Федеративної Республіки Бразилії є те, що вона не містить приписів щодо прямої участі громадян у процесі конституційної законотворчості. Однак вони можуть долучатися до цього процесу внесення змін до Основного Закону держави через делегування права законодавчої ініціативи представницьким органам суб'єктів Федерації – Законодавчим зборам одиниць Федерації.

У науковій літературі обґрунтовано наголошується на тому, що інститут референдуму передбачений у США лише конституціями й законодавством штатів, а також хартіями місцевого самоврядування. Відповідно, і практикується він лише на рівні штатів і місцевих політико-адміністративних одиниць. Загальнофедеральних референдумів у державі не проводилось, і федеральному законодавству цей інститут невідомий [12, с. 81].

Водночас зі змісту ст. V Конституції США випливає, що від імені народу конституційну законотворчість може здійснювати загальнонаціональний представницький орган – Конвент, на чому нами наголошувалося вище.

Про особливий «статус» конституції в системі національного законодавства та джерел права (конституція є основним джерелом права, що має найвищу юридичну силу, а інші нормативно-правові акти повинні відповідати їй) свідчить те, що в національних правових системах більшості держав функціонують спеціалізовані органи конституційного контролю – Конституційні Суди, проте лише Конституції Французької Республіки, Республіки Польща та Швейцарської Конфедерації передбачили спеціальні органи конституційного контролю за діяльністю суб'єктів законодавчого конституційного процесу на різних його стадіях. Зокрема, відповідно до ст. 60 Основного Закону Французької Республіки, Конституційна Рада: а) контролює правильність проведення всіх заходів референдуму, передбачених ст. ст. 11, 89 і розділом XV; б) оголошує результати референдуму. Предметом такого контролю є процесуальний аспект унесення змін до Конституції, що виявляється в перевірці правомірності поведінки учасників референдуму.

Дійсність загальнопольського референдуму, а також референдуму, про який ідеться в ч. 6 ст. 235 Конституції Республіки Польща (загальнопольський, затверджувальний референдум), підтверджується Верховним Судом цієї держави.

Основним Законом Швейцарської Конфедерації передбачено, що Федеральні збори на стадії законодавчої ініціативи оголошують її (йдеться про ініціативу) повністю або частково недійсною, якщо народна законодавча ініціатива порушує принципи єдності форми та змісту Конституції держави або імперативні норми міжнародного права (ч. 3 ст. 139).

Що ж до інших держав, конституції яких становлять предмет порівняльного аналізу, то лише Основний Закон ПАР містить імперативну норму, за якою тільки Конституційний Суд цієї республіки може ухвалити рішення стосовно конституційності будь-яких змін до Конституції (ст. 167, п. п. (4), (d)).

Важливим аспектом характеристики конституційного регулювання процесу внесення змін до основного закону держави є питання, які становлять своєрідну заборону для суб'єкта законотворчості в плані їх перегляду.

Варто зауважити, що ці питання на конституційному рівні вирішуються державами по-різному. Зокрема, Основний Закон Італійської та Конституція Французької Республіки містять практично аналогічний припис, за яким республіканська форма правління не може бути предметом перегляду (конституційного перегляду) (ч. 5 ст. 89 Конституції Французької Республіки і ст. 139 Конституції Італійської Республіки, відповідно).

Абзацом 3 ст. 79 Основного Закону ФРН передбачено, що не допускаються зміни Конституції держави, що торкаються розподілу федерації на землі, принципи участі земель в законодавстві або принципи, викладені в ст. ст. 1, 20 (абз. 3 ст. 79).

Конституцією Швейцарської Конфедерації передбачено положення, відповідно до якого повний або частковий

перегляд конституції не повинен порушувати імперативні норми міжнародного права (ч. 4 ст. 193, ч. 2 ст. 194). Крім того, Основний Закон держави не допускає порушення принципів єдності предмета перегляду та єдності встановлених правил (ч. ч. 2–3 ст. 194).

Конституцією Федеративної Республіки Бразилія передбачено припис, за яким не можуть бути предметом розгляду будь-якої пропозиції поправки, що призводять до скасування:

1. Федеративної форми державного устрою.
2. Прямого, таємного, загального голосування, що проводиться періодично.
3. Принципу поділу державної влади.
4. Особистих прав і гарантій (параграф 4 ст. 60).

Як ustalену традицію можна вважати недопустимість змін Конституції Королівства Марокко, що торкаються державної системи монархії, а також положень, пов'язаних із релігією ісламу (ст. 106 Основного Закону держави).

Конституції інших зарубіжних держав, що становлять предмет порівняльного аналізу, не обмежують суб'єктів законотворчості в питаннях, із яких не допускається внесення змін до основного закону.

На рівні конституцій держав неоднозначно вирішується й питання щодо юридичних фактів або станів, які перешкоджають унесенню змін до конституції.

Так, зокрема, Конституції Швейцарської Конфедерації, США, КНР, Італійської Республіки, ФРН, ПАР, Королівства Марокко та Королівства Саудівської Аравії не містять посилає на юридично значущі життєві обставини, що перешкоджають унесенню змін до Основного Закону держави. Підтвердженням цьому є як відсутність будь-яких приписів із цього приводу, так і закріплені у ч. 1 ст. 192 Основного Закону Швейцарської Конфедерації такий принцип його перегляду: «Конституція може бути переглянута в будь-який час як повністю, так і частково»; а також уживане в ст. V Основного Закону США словосполучення «коли б не вважали за необхідне».

Основний Закон Французької Республіки як правоперешкоджаючий факт унесення змін до нього визначає посягання на цілісність території держави. Про це свідчить такий припис: ніяка процедура перегляду Конституції не може бути розпочата чи продовжена в разі посягання на цілісність території (ч. 4 ст. 89).

Конституція Республіки Польща таким фактом визнає надзвичайний стан (Конституція Республіки Польща, порівняно з Основним Законом Української держави, значно розширює обсяг поняття «надзвичайний стан», що охоплює собою «військовий стан», «виключний стан» або «стан стихійного лиха» (ч. 1 ст. 228) – *В. К.*). Під час надзвичайного стану не можуть змінюватися конституція, положення про вибори в Сейм, Сенат і органи територіального самоврядування, закон про вибори Президента Республіки, а також закони про надзвичайні стани (ч. 6 ст. 228).

Основний Закон Федеративної Республіки Бразилія не допускає внесення до нього змін під час діючого федерального втручання, стану оборони або стану облоги (параграф 1 ст. 60).

Центральною та найбільш важливою стадією законодавчого конституційного процесу є прийняття закону, яким уносяться зміни до конституції. Зауважимо, що норми конституцій більшості західноєвропейських держав цим правом наділяють народ, котрий реалізує його шляхом референдуму, і парламент. Такий підхід повністю узгоджується із засадами демократії й положеннями теорії поділу державної влади в частині здійснення функції законотворчості парламентом. Тобто в текстах чинних конституцій західноєвропейських держав, що становлять предмет порівняльного аналізу, суб'єкт законотворчості заклад ідею

пріоритету ухвалення найбільш значущих змін до Основного Закону держави саме народом.

Підтвердженням цьому слугують відповідні положення, закріплені в ч. ч. 2–3 ст. 89 Конституції Французької Республіки, ч. 6 ст. 235 Основного Закону Республіки Польща, ч. 3 ст. 138 Конституції Італійської Республіки; ст. 195 Основного Закону Швейцарської Конфедерації та ст. 105 Конституції Королівства Марокко.

Водночас найбільш поширеним є парламентський спосіб ухвалення змін до основного закону держави. Цей умовивід підтверджується такими положеннями конституцій зарубіжних держав:

1) пропозиція щодо внесення змін до Конституції обговорюється й голосується в кожній із палат Національного Конгресу в два тури та вважається прийнятою, якщо вона отримала в кожному з обох турів 3/5 голосів відповідних членів (параграф 2 ст. 60 Конституції Федеративної Республіки Бразилії);

2) зміни до Конституції приймаються більшістю у 2/3 кількості голосів усіх депутатів Всекитайських Зборів народних представників (п. 1 ст. 62, ч. 1 ст. 64 Основного Закону КНР);

3) закон про зміни Конституції Сейм постановляє більшістю не менше ніж 2/3 голосів у присутності не менше ніж половина законної кількості депутатів, а Сенат – абсолютною більшістю голосів у присутності не менше ніж половина законної кількості сенаторів (ч. 4 ст. 235 Конституції Республіки Польщі);

4) парламент: а) приймає кожною з палат після двох послідовних обговорень із проміжком не менше ніж три місяці та схвалює абсолютною більшістю членів кожної палати під час повторного голосування закони, що змінюють конституцію, а також інші конституційні закони (ч. 1 ст. 138 Основного Закону Італійської Республіки). Ці закони не виносяться на народний референдум, якщо протягом трьох місяців після їх опублікування цього не вимагає п'ята частина однієї з палат, або 50 тисяч виборців, або п'ять обласних рад (ч. 2 ст. 138); б) під час повторного голосування в кожній із палат приймаються закони, що змінюють конституцію, та інші конституційні закони більшістю у 2/3 голосів їх членів. За цих умов народний референдум не проводиться (ч. 4 ст. 138 Конституції Італійської Республіки);

5) закон про внесення змін до Конституції ФРН потребує його схвалення двома третинами членів Бундестагу і двома третинами голосів Бундесрату (абз. 2 ст. 79 Основного Закону ФРН);

6) законопроект, яким до Конституції вносяться поправки, ухвалений Національними зборами і, якщо необхідно, Національною Радою провінцій, повинен бути переданий для схвалення Президентом (п. 9 ст. 74 Конституції ПАР).

Специфічною особливістю ухвалення рішення про внесення змін до Конституції Французької Республіки є наділення цим правом парламенту, що скликається як Конгрес (спільне засідання палат Парламенту). Про це свідчить припис ч. 3 ст. 89 Основного Закону держави, за яким проект перегляду Конституції не виносяться на референдум, якщо Президент Республіки вирішить передати його на розгляд Парламенту, що скликається як Конгрес; у цьому випадку проект перегляду вважається схваленим, якщо збере більшість у 3/5 поданих голосів.

Основний Закон США, на відміну від конституцій інших держав, наділяє правом унесення змін до нього Законодавчі збори трьох чвертей штатів або Конвенти трьох чвертей штатів (ст. V).

Відмінним від вищенаведених є спосіб унесення змін до Основного Закону Королівства Саудівської Аравії. Ос-

новний Нізам (Конституція) Саудівської Аравії може бути змінений тільки в той самий спосіб, як його було проголошено (ст. 83).

Оскільки Основний Нізам Саудівської Аравії прийнятий 29.02.1992 Королівським декретом короля Фахда (з огляду на спосіб прийняття, таку конституцію в доктрині конституційного права зараховують до різновиду октройованих – *В. К.*), гіпотетично можливі зміни до нього в майбутньому можуть бути внесені аналогічним Королівським декретом.

Висновки. Зважаючи на все вищевикладене, вважаємо за необхідне виокремити такі найбільш значущі спільні та відмінні риси в конституційному регулюванні процесу внесення змін до конституцій окремих зарубіжних держав:

1. Їх характерною рисою є наділення правом ініціювати внесення змін до конституції таких суб'єктів права: 1) народ в особі мінімальної законодавчо визначеної кількості громадян; 2) парламент (чи його палати за умови, якщо такий парламент бікамеральний), або мінімальну законодавчо визначену кількість народних обранців (членів парламенту), або постійно діючий орган парламенту; 3) главу держави в особі президента, який використовує надану можливість як за власною ініціативою, так і за пропозицією парламенту, уряду чи його очільника; 4) законодавчі представницькі органи суб'єктів федерації; 5) установчі збори, що скликаються парламентом за клопотанням суб'єктів федерації. Такий підхід принаймні де-юре є наочним підтвердженням обраного державами шляху з утвердження демократії.

Відмінною рисою конституційно-правового регулювання процедури внесення змін до конституцій тих держав, які за формою державного правління є монархіями та належать до сім'ї мусульманського права, є наділення правом ініціювати такі зміни не виборний орган публічної влади з представницькими функціями, а главу держави в особі монарха, що як орган державної влади за способом формування належить до різновиду спадкових.

2. З погляду форм безпосередньої участі громадян у процесі конституційної законотворчості спільною рисою конституцій більшості західноєвропейських держав, а також Основного Закону Королівства Марокко є визнання за ними (громадянами) суб'єктивного конституційного права на участь у всенародному (загальнодержавному) референдумі щодо внесення змін до основного закону держави, причому необхідність його проведення визначається імперативними нормами конституційного права.

Відмінність конституційного регулювання процесу внесення змін до конституцій Швейцарської Конфедерації, Італійської Республіки та Південно-Африканської Республіки виявляється в закріпленні таких форм безпосередньої демократії, як законодавча ініціатива (народна законодавча ініціатива) та всенародне обговорення.

3. Порівняльний аналіз конституцій зарубіжних держав, що становлять предмет дослідження, засвідчив суттєві розбіжності в питанні конституційного закріплення необхідності здійснення конституційного контролю за законодавчим конституційним процесом. Конституції Французької Республіки, Республіки Польща, Швейцарської Конфедерації та ПАР передбачили спеціальні органи конституційного контролю (Конституційна Рада Франції, Верховний Суд Польщі, Федеральні збори Швейцарії, Конституційний Суд ПАР) за діяльністю суб'єктів законодавчого конституційного процесу на різних його стадіях. Основні закони інших зарубіжних держав не містять конституційних приписів щодо необхідності здійснення такого контролю.

4. Найбільш суттєві розбіжності конституційного регулювання виявились у тих питаннях, із яких не допускається внесення змін до основного закону держави, що, очевидно, зумовлено пріоритетом держав у виборі правових цінностей.

При цьому вирізняються два підходи: 1) законодавець конкретизує такі цінності (республіканська форма правління, територіальна цілісність, принцип участі суб'єктів федерації в законодавстві, імперативні норми міжнародного права, федеративна форма державного устрою, принципи виборчого права, принцип поділу державної влади, особисті права та їх гарантії, система монархії й релігія ісламу) і не допускає посягання на них шляхом унесення змін до основного закону держави. Такий підхід характерний для Конституцій Італійської Республіки, Французької Республіки, ФРН, Швейцарської Конфедерації, Федеративної Республіки Бразилії та Королівства Марокко; 2) законодавець не обмежує суб'єктів конституційної законотворчості в предметі внесення змін до основного закону держави, а отже, допускає гіпотетичну можливість унесення таких змін із будь-яких питань. Цей підхід характерний для Конституцій США, КНР, Польщі, Королівства Саудівської Аравії.

5. У питанні визначення правоперешкоджаючих юридичних фактів або станів для розвитку конституційно-правових відносин, у межах яких відбувається внесення змін до основного закону держави, можна виокремити два підходи, а саме: 1) законодавець конкретизує такі обставини й зараховує до них посягання на цілісність території держави (Конституція Французької Республіки); надзвичайний стан (Конституція Республіки Польща); стани федерального втручання оборони або облоги (Основний Закон Федеративної Республіки Бразилія); 2) законодавець не передбачає, а отже, не обмежує предмет таких змін (Конституції Швейцарської Конфедерації, США, КНР, Італійської Республіки, ФРН, ПАР, Королівства Марокко та Королівства Саудівської Аравії).

6. Характерною особливістю конституційного регулювання процесу внесення змін до основного закону держави в більшості зарубіжних країн є наділення цим правом народу (громадян держави), а також офіційного виразника його інтересів – усенародно обраного представницького органу державної влади – парламенту, який здійснює законодавчу владу.

3-поміж конституцій зарубіжних держав, що становлять предмет порівняльного аналізу, виняток становлять Основний Закон США та Основний Нізам Саудівської Аравії, що наділяють правом унесення змін до Конституції Законодавчі збори трьох чвертей штатів або Конвенти трьох чвертей штатів (США), а також главу держави в особі короля (Саудівська Аравія), відповідно.

Список використаної літератури:

1. Конституции зарубежных государств. Американский континент: Аргентина, Бразилия, Канада, Мексика, США / отв. ред. А.В. Багдасарян. – Ереван : Мхитар Гош, 1998. – 392 с.
2. Конституции зарубежных стран / сост. В.Н. Дубровин. – М : ООО Издательство «Юрлитинформ», 2001. – 448 с.
3. Конституції зарубіжних країн : [навчальний посібник] / [авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін.] ; за заг. ред. к. ю. н., доц. В.О. Серьогіна. – Харків : ФІНН, 2009. – 664 с.
4. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 3. – 2001. – 792 с.
5. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 2. – 2001. – 840 с.

6. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Европейский Союз, Соединенные Штаты Америки, Япония, Индия : [учебное пособие] / сост. сб., пер., авт. введ. и вступ. ст. В.В. Маклаков. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 608 с.

7. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 1. – 2001. – 824 с.

8. Конституція Південно-Африканської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=78>.

9. Конституція Королівства Марокко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=68>.

10. Основний Нізам (Конституція) Королівства Саудівська Аравія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=86>.

11. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфра-М, 2003. – 703 с.

12. Алебастрова И.А. Основы американского конституционализма / И.А. Алебастрова. – М. : Юриспруденция, 2001. – 160 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Купрій Віталій Миколайович – аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України, народний депутат України;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kuprii Vitalii Mykolaiovych – Postgraduate Student of Institute of Legislation of Verkhovna Rada of Ukraine, People's Deputy of Ukraine;

kuprii2014@gmail.com

